

Hedendaags antisemitisme

Philo Bregstein:

Antisemitisme in zijn hedendaagse variaties.

Amsterdam: Mets & Schilt, 2007; 255 blz.; 19,90 euro; ISBN: 978-90-53330-517-1

Het 'nieuwe' antisemitisme is al jarenlang niet echt nieuw meer. Het eerste boek met deze term in de titel verscheen in 1974. Een zoekactie op Google levert honderden treffers op. Het onderwerp heeft duidelijk een verleden. Nieuw aan het 'nieuwe' antisemitisme, om deze term toch maar te gebruiken, is dat het vooral voorkomt in linkse kring. Dit in tegenstelling tot het traditionele antisemitisme, dat voornamelijk aanhang had in rechtse milieus. Het 'oude' antisemitisme berustte op raciale en maatschappelijk/godsdienstige vooroordelen over joden. Het bestaat nog in enige omvang in vroegere Oostbloklanden en in rechts-radicalen kringen elders.

De nieuwe variant is vooral gebaseerd op wat Abram de Swaan 'anti-Israëliische enthousiasmes' heeft genoemd, overdreven kritiek op Israël, die een feitelijke toetsing niet doorstaat.¹ Ook het idee dat joden een buitensporige invloed hebben op enkele politieke en maatschappelijke terreinen, zoals het Midden-Oostenbeleid van de Verenigde Staten en in de media, speelt een rol. Deze laatste aspecten komen ook veelvuldig voor in rechts-radicalen kring, waarbij het oude en het nieuwe antisemitisme elkaar raken.

In Philo Bregsteins boek is het hoofdstuk over het huidige antisemitisme verreweg het langst. Andere, soms al eerder gepubliceerde

hoofdstukken gaan onder meer over de Franse antisemitisme-onderzoeker Leon Poliakov, het Nederlandse vooroorlogse antisemitisme en Theo van Gogh. Bij mijn bespreking beperk ik mij tot Bregsteins analyse van de 'hedendaagse variaties' van het antisemitisme.

Bregstein begint zijn betoog met een heet hangijzer in de discussie, namelijk het verschil tussen antizionisme en antisemitisme. Het Arabische antizionisme was en is volgens hem begrijpelijk. De in Palestina wonende Arabieren zagen in grote meerderheid in de joodse immigratie, zoals die eind negentiende eeuw op gang kwam, een bedreiging voor de eigen positie. Zij verzetten zich terecht, maar namen daarbij ook al snel antisemitische stereotypen uit West-Europa over. De grootmoefiti van Jeruzalem, Al Hoesseini – Bregstein noemt hem niet – die in de jaren dertig contact zocht met nazi-Duitsland om de zionisten te bestrijden, is daarvan de personificatie.

Na het tot stand komen van Israël in 1948 kreeg dit antizionisme duidelijker antisemitische trekken, waarbij het in verscheidene Arabische landen tot anti-joodse relletjes en de verdrijving van joodse onderdanen kwam. Dit herhaalde zich in sterker mate na de Zesdaagse Oorlog van 1967. Die oorlog en de daaropvolgende bouw van nederzettingen in de bezette gebieden leidden tevens tot herleving van de kritiek op Israël in West-Europa. Na de Oslo-akkoorden van 1993 en het op gang komen van het vredesproces nam de kritiek af, om na de mislukking van Camp David in 2000 en het begin van de tweede *intifada* sterk aan te wellen.

Bregstein stelt in zijn genuanceerd betoog dat kritiek op Israël moge-

lijk moet zijn. Het antizionisme en het moderne antisemitisme zijn echter volgens hem nauw verwant aan elkaar. De antizionistische en anti-Israëliische leuzen uit de jaren zeventig en later zijn vaak ontleend aan de sovjetpropaganda uit de jaren vijftig. En nader beschouwd blijkt dit dan weer de zoveelste *recycling* van het negentiende-eeuwse westerse antisemitische gedachtegoed te zijn.

Door het ontbreken van duidelijke criteria ter onderscheiding van de uiteenlopende vormen van kritiek op Israël en antisemitisme lijkt deze laatste verklaring wat te gemakkelijk. Voor die criteria moeten we echter elders zijn. Zo wijst De Swaan erop dat bij de overdreven en/of feitelijk onjuiste kritiek op Israël, die de kern vormt van het nieuwe antisemitisme, vooral de *subtext* van belang is. De nieuwe antisemieten overdrijven volgens hem, met de bedoeling de *shoah* te kunnen neutraliseren. Zij roepen de jodenvervolgving aan, om die gelijk te stellen met de Israëliische politiek ten aanzien van Palestina. Een vergelijking die alleen al mank gaat omdat geen miljoenen Palestijnen door Israël zijn vermoord.

De Britse politicoloog Robin Shepherd maakt een verschil tussen wat hij noemt subjectieve en objectieve antisemieten.² De subjectieve antisemiet haat joden en daarom Israël. De objectieve antisemiet zegt niets tegen joden te hebben, maar wel tegen de staat Israël. Volgens Shepherd is er sprake van antisemitisme wanneer vergelijkingen met nazi-Duitsland en Zuid-Afrika tijdens het apartheidsbewind een centrale en obsessieve rol spelen in het betoog. Een enkele verwijzing naar bijvoorbeeld de vroegere Bantoestans en de positie van de Palestijnen is dit vol-

gens hem niet. Het *telkens herhalen* van de vermeende overeenkomsten vormt het onderscheid.

Aanjagers van dit nieuwe antisemitisme zijn volgens Shepherd de overgebleven extreem-linkse partijen in West-Europa en elders, die, wetend dat hun invloed sterk is geslonken, vooral negatieve zaken zoeken om zich te profileren. Globalisering, de Amerikaanse invloed in de wereld en Israël vormen hun blikpunten, waarbij zij sympathiseren met de Arabische wereld en Iran, omdat die als enige tegenwicht zouden bieden. Dat in die landen de mensenrechten vaak met voeten worden getreden en de positie

van vrouwen weinig aantrekkelijk is, nemen zij daarbij voor lief.

Hierbij past de opmerking dat niet alleen extreem-linkse partijen buitensporige kritiek op Israël uitoefenen. Die kritiek komt soms ook uit christen-democratische, liberale of socialistische hoek. Het is vaak een meer persoonlijke zaak. Met de kanttekeningen over de achtergrond en criteria erbij geeft het boek van Bregstein een uitstekend overzicht van een verontrustende ontwikkeling, die, ter vermindering van ernstiger problemen, beter niet gebagatelliseerd kan worden.

Noten

- 1 A. de Swaan, 'Anti-Israëlische enthousiasmes en de tragedie van een blind proces', in: *De Gids*, mei 2005, blz. 349-367.
- 2 In: A. Pfeffer, 'The objective anti-Semites', in: *Haaretz.com*, 4 september 2007.

Hans Schippers

Dr Hans Schippers is historicus, werkzaam bij de projectgroep techniekgeschiedenis van de Technische Universiteit Eindhoven, gepromoveerd op *Zwart en Nationaal Front*.

Het verdriet van de voormalige vijand

Patrick Dassen, Ton Nijhuis & Krijn Thijs
(red.):

Duitsers als slachtoffers. Het einde van een taboe?

Amsterdam: Duitsland Instituut/Mets & Schilt,
2007; 478 blz.; 25,- euro;
ISBN: 978-90-5330-553-9

In ernstige conflicten kunnen mensen en samenlevingen soms verrassend snel en vérgaand polariseren. En als het denken en voelen in termen van 'wij' en 'zij', van vriend en vijand, eenmaal een eindweegs gevorderd en wijdverbreid is geraakt, is misschien wel niets zo moeilijk als oog hebben en houden voor de blijvende menselijkheid en het leed van de andere partij. Die krijgt immers wat haar toekomt: een koekje van eigen deeg.

Na 1945 is dat waarschijnlijk de meest dominante houding geweest van zeer velen in andere Europese landen ten opzichte van Duitsland en de Duitsers. De kolossale destructie die

het nationaal-socialistische Duitsland tussen 1939 en 1945 aanrichtte, werd vanaf 1943 steeds meer met gelijke munt terugbetaald en eindigde met de onvoorwaardelijke capitulatie en algehele geallieerde overwinning in mei 1945. Bijna niemand buiten Duitsland maalde destijds om erkenning van de enorme verliezen, het leed en het verdriet van de voormalige vijand. En gegeven de onontkoombare nieuwe machtsverhoudingen deden de meeste Duitsers, deels bewust van eigen schuld, er vooral tegenover anderen voor langere tijd het zwijgen toe.

Gelukkig is dat alles nu aan fundamentele herziening en verandering onderhevig. Het laatste decennium is in het publieke debat in het herenigde Duitsland volop gediscussieerd over de verliezen uit het verleden en is er ruimte ontstaan voor meer genuanceerde, doordachte en afgewogen visies op het eigen *slachtofferschap*, naast een heldere erkenning van het eigen *daderschap*. Deze nieuwe wendingen in de collectieve zelfper-

ceptie van Duitsers staan inmiddels vrij ver af van de directe naoorlogse periode, waarin een breed gedragen erkenning van de eigen schuld nog verre van vanzelfsprekend was en een verongelijkt besef van collectief nationaal slachtofferschap de dominante ondertoon vormde. In de over het geheel genomen uitstekende bundel van Dassen, Nijhuis en Thijs wordt één en ander grondig toegelicht en besproken, en daarmee ook toegankelijk gemaakt voor een breed publiek in Nederland.

In tien essays, voorafgegaan door een inleiding van de redacteurs Dassen en Thijs, komen onder meer de vlucht en verdrijving van Duitsers uit Midden- en Oost-Europa en de geallieerde bombardementen op Duitse steden uitvoerig aan de orde. Daarbij waren zeer aanzienlijke aantallen mensen betrokken en kwamen ook grote aantallen om het leven. Bij de vlucht en verdrijving ging het om zo'n twaalf miljoen mensen, van wie omstreeks twee miljoen het leven verloor, deels als gevolg van rechtstreeks

tegen hen gericht massaal geweld, maar vaker door de barre omstandigheden. De bombardementen op omstreeks 160 Duitse steden werden ondergaan door naar schatting 30 miljoen mensen, van wie ruim een half miljoen omkwam. Het totale aantal Duitsers dat door de Tweede Wereldoorlog het leven verloor, wordt geraamd op omstreeks acht miljoen. De materiële verliezen waren van reusachtige proporties.

Naast de twee thema's van verdrijving en luchtoorlog wordt in deze bundel ook aandacht besteed aan de veel voorkomende en lange tijd plaatsvindende verkrachtingen van Duitse vrouwen en meisjes, vooral in de Russische bezettingszone; aan de verbeelding en analyse van Duits slachtofferschap in de Duitse literatuur en in de Duitse geschiedschrijving; aan de vaak moeilijke en soms fel omstreden traditie van herinneren en herdenken in Duitsland; en aan het terrorisme van de *Rote Armee Fraktion* als 'afrekening met de Duitse schuld'.

Uiteraard zijn er ook thema's die vanwege ruimtegebrek niet aan de orde (konden) komen, zoals het tragische lot van vele Duitse krijgsgevangenen en Duitse dwangarbeiders na 1945 in Rusland.

Terecht is er in de bundel naar gestreefd zowel West-Duitse als Oost-Duitse ontwikkelingen en perspectieven te schetsen. In een fraai artikel laat Bas von Benda-Beckmann zien hoe DDR-historici de geallieerde bombardementen als 'imperialistische Luftkrieg' beschreven en analyseerden. In twee andere mooie artikelen behandelt Beatrice de Graaf de wijze waarop in de DDR door het gepredikte antifascisme een discussie over het 'eigen daderschap' vermeden kon worden, men zichzelf primair als slachtoffer kon presenteren en daarbij lang kon volhouden dat 'Hitler eigenlijk een West-Duitser' was. Het tweede stuk van haar hand gaat over de interessante verwickelingen en het debat rondom de *Stasi*-archieven in de periode van 1990 tot 2005.

In hun inleiding wijzen de redacteuren op de merkwaardige trend dat slachtoffers steeds meer centraal lijken te komen staan, zowel in hedendaagse conflicten als in de collectieve herinneringen aan conflicten uit het verleden. Ze schrijven: 'De jacht naar erkenning van slachtofferschap is in volle gang', en laten blijken daar niet onverdeeld blij mee te zijn. Misschien bestaat zo'n trend, en misschien is dat lang niet alleen positief, maar er lijkt weinig op tegen als meer mensen meer gevoel krijgen voor de verliezen en het verdriet van anderen – juist ook als die anderen voormalige vijanden waren. In elk geval wordt het Nederlandse publiek met deze bundel goed geïnformeerd over die verliezen. En dat lijkt mij pure winst.

Ton Zwaan

Dr Ton Zwaan, antropoloog, is verbonden aan het Centrum voor holocaust- en genocidestudies van de Universiteit van Amsterdam.

Onderwijs en vaderlandsliefde

Joel Westheimer (red.):

Pledging Allegiance – The Politics of Patriotism in America's Schools.

New York: Teachers College Press, 2007; 219 blz.; 20,85 euro (paperback); ISBN: 978-8077-4750-6

In *Pledging Allegiance* brengt Joel Westheimer, hoogleraar *Democracy and Education* aan de universiteit van Ottawa, artikelen bijeen waarvan de auteurs geëelde en beleden opvattingen over de verhouding tussen onderwijs en vaderlandsliefde bespreken, in het bijzonder zoals die opgeld doen op basis- en middelbare scholen in

de Verenigde Staten. Is patriottisme, zo luidt de leidende vraag van het boek, een houding van onverdeelde loyaliteit jegens de eigen regering of toont liefde voor het vaderland zich juist meer in kritisch burgerschap? En vooral: wat zijn de impliciete en expliciete boodschappen die Amerikaanse scholieren daarover krijgen?

'Patriottisme', schrijft Westheimer in zijn inleiding, 'is zwaar bevochten territorium en het debat erover heeft nergens ingrijpender consequenties dan op onze scholen.' Het beeld dat in *Pledging Allegiance* bevestigd wordt, is dat van een sinds 9/11 toenemende uitholling van een democratisch,

kritisch soort vaderlandsliefde, ten faveure van steun voor wat Westheimer aanduidt als 'autoritair patriottisme': de overtuiging dat het eigen land superieur is aan andere landen, dat dit land en zijn leiders onversneden loyaliteit verdienen en dat kritiek duidt op morele ontrouw aan Amerika.

Dat dit geloof in superioriteit sinds 9/11 gestaag terrein wint, manifesteert zich in het onderwijs in een veelheid aan verschijnselen: een onderwijswet in Nebraska die stelt dat maatschappijvakken op de gevaren van het communisme en andere ideologieën dienen te wijzen en van 'love of country' moeten

getuigen; lijvige budgetten voor het onderwijzen van 'traditionele Amerikaanse geschiedenis'; een in Florida geldende onderwijswet die verordonneert dat 'American history shall be viewed as factual, not constructed' en 'knowable, teachable and testable' is; de verplichting die geldt in zeventien Amerikaanse staten op elke schooldag gezamenlijk de 'pledge of allegiance' te reciteren en die in vijfentwintig andere om daar ten minste regelmatig tijd voor vrij te maken in het schoolprogramma; en, niet onbelangrijk ook, de ruilhandel die is ingezet met het *No Child Left Behind*-programma. Dit in 2002 in de federale wetgeving verankerde onderwijsprogramma moet leiden tot verbeterde onderwijskansen voor ieder kind in de Verenigde Staten, maar het stelt programmafinanciering afhankelijk van de bereidheid van de schoolleiding met *donuts* en mooie beloften uitgeruste militaire rekruteerders toegang tot het schoolplein te verlenen om daar *hearts and minds* voor een soldatenleven in Irak te winnen.

Daarnaast zijn er dan nog de talloze 'kleine' verhalen waarin de vrijheid er een afwijkende mening op na te houden, in het geding is, zoals dat over de leerlinge die geschorst werd omdat ze een anti-oorlogs-t-shirt droeg of dat van een docent die zijn ontslag kon ontlopen dank zij steun van ouders, maar wel een officiële reprimande kreeg nadat hij met zijn leerlingen gediscussieerd had over een citaat van Benjamin Franklin: 'They that can give up essential liberty to obtain a little temporary safety deserve neither liberty nor safety.' Amerika: take it or leave it, is de toon.

Het is deze van bovenaf gedirigeerde en door een groot deel van de bevolking welwillend aanvaarde 'gijzeling' van het patriottismebegrip, die de door Westheimer verzamelde auteurs – deels zelf werkzaam in het

onderwijs – beschrijven, analyseren en waarop zij een tegenreactie pogen te formuleren. Die heeft bijvoorbeeld de vorm van een pleidooi voor geschiedenisonderwijs dat aan de hand van meerlagige verhalen en verschillende (tegenstrijdige) perspectieven opvoedt tot discussiegezindheid en gezonde scepsis en dat leert dat, voor zover er al standpunten moeten worden ingenomen, die niet meer zijn dan voorlopig en feilbaar. Of die reactie heeft de vorm van een oproep bij maatschappijvakken geen standpunten, maar een debat te organiseren: onderwijs mag studenten wel met radicale gezichtspunten confronteren, maar niet zonder dat in vergelijking en contrast met alternatieven te doen. Dat laatste kan met een gevarieerde keuze van bronnen, maar ook door het traditionele één-docent-systeem te lijf te gaan met de introductie van debatten tussen docenten als onderdeel van het onderwijsprogramma.

Het geloof dat het aanleren van politieke vaardigheden – alternatieven kunnen afwegen, een bewering met op kennis gebaseerde argumenten kunnen ondersteunen – haaks staat op het kweken van vaderlandsliefde, is bij onderwijsbeleidsmakers echter heel diep, stelt Westheimer. Dat geloof vormt een bedreiging voor de democratie en initiatieven die het tij kunnen keren, moeten, zo meent hij, uit het veld zelf komen.

De artikelen in Westheimers boek lopen uiteen van persoonlijke geschiedenissen, onderzoeksverslagen (onder meer dat van een onderzoek naar het effect van ideologische diversiteit in klassen op het ontwikkelen van democratische vaardigheden) en een geschiedenis van patriotisme-opvattingen (die betoogt dat autoritair patriottisme doorgaans samengaat met oorlog en toenemende immigratie) tot verhalen uit de onder-

wijsp praktijk, en vormen al met al een wat bonte verzameling. Dat neemt niet weg dat Westheimers boek, en dat is het grote belang ervan, een ontwikkeling onder de aandacht brengt die verontrust. *Pledging Allegiance* is daarnaast een stem in discussies over de canon, over nationale identiteit en, vooral, over de taak die het onderwijs heeft bij de vorming van democratische burgers. Wie dat laatste ter harte gaat, mag Westheimers bundel niet missen.

Else de Jonge

Else de Jonge studeerde filosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen en is werkzaam als freelance journalist.

Vele wegen naar Maastricht?

Femke van Esch:

Mapping the Road to Maastricht. A Comparative Study of German and French Pivotal Decision Makers' Preferences concerning the Establishment of the European Monetary Union during the early 1970s and late 1980s (Dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen).

Wageningen: Uitgeverij Ponsen & Looyen B.V., 2007; x + 426 blz.; ISBN: 978-90-6464-152-7

Het is nu alweer zestien jaar geleden dat in december 1991 het Verdrag van Maastricht tot stand kwam. In het licht van alle recente perikelen rond het hervormingsverdrag, met referenda en moeizame compromissen, komt de besluitvorming over de totstandkoming van de Economische en Monetaire Unie (EMU) nu over als een tamelijk soepel verlopen proces. En dat terwijl de belangen daar beïndrukkend hoger waren.

In haar proefschrift gaat Femke van Esch na hoe in de twee belangrijkste EU-lidstaten de besluitvorming over de EMU zich ontwikkeld heeft. Zij schetst eerst twee recente benaderingen uit het domein van de Internationale Betrekkingen, het liberaal intergouvernementalisme van Moravcsik en de sociaal-constructivistische nationale identiteitsbenadering van Risse en anderen. In de eerste benadering wordt verondersteld dat staten beschouwd kunnen worden als het *doorgeefluik* van de *opvattingen* van de *nationaal* meest *dominante* *groeperingen*. In de tweede benadering wordt verondersteld dat besluitvormers binnen landen hun besluiten baseren op een *gedeelde* *notie* van de *nationale* identiteit. Beide benaderingen zijn echter niet in staat een antwoord te geven op

de vraag waarom in de jaren '90 wel een gemeenschappelijk Frans-Duits belang ontstond in de EMU, terwijl die in het begin van de jaren '70, ondanks verwoede pogingen en onder gunstiger omstandigheden, faalde. Zij komt daarop met een eigen alternatief, waarin veel aandacht is voor de nationale voorkeursvorming en voor de voorkeursdefinitie. Psychologische mechanismen spelen daarbij een belangrijke rol. De overtuigingen van de besluitvormers zijn van groot belang en zullen relatief zelden veranderen. Als dat laatste gebeurt, dan wordt dat veroorzaakt door veranderingen binnen de groep van dominante besluitvormers of door wilsoplegging.

In de daarop volgende hoofdstukken wordt in kaart gebracht hoe na de Tweede Wereldoorlog de standpunten in Frankrijk en Duitsland met betrekking tot een Europees monetair beleid zich ontwikkeld hebben. In Frankrijk is de rol van De Gaulle in de jaren '50 belangrijk, met zijn nadruk op stabiele wisselkoersen en een sterke frank. In Duitsland zijn de politici, onder leiding van Adenauer, bereid ter wille van de Europese integratie water in de wijn te doen, maar stelt de *Bundesbank* zich op het standpunt dat daarbij prijsstabiliteit en een navenant strikt monetair beleid voorop horen te staan. Dat impliceerde dat een monetaire unie voorafgegaan zou moeten worden door een economische en politieke unie, een visie waartegen de Fransen te hoop liepen. Ten tijde van het rapport van de commissie-Werner waren er aan beide kanten personen die neigden naar een compromis, maar uiteindelijk wonnen aan beide kanten diegenen die verdere Europese monetaire integratie op dat moment niet wilden accepteren.

Eind jaren '70, met Giscard

d'Estaing en Helmut Schmidt, waren de opvattingen in beide landen congruenter. Beiden waren voorstander van een *beperkte monetaire integratie*. Dat leidde tot de totstandkoming van het *Europees Monetair Systeem*, een systeem met slechts beperkte ambities. Verder wilde men ook niet gaan. In de jaren '80 gaan posities schuiven. Aan Franse kant komt er meer steun voor een EMU, maar Kohl bleef aanvankelijk terughoudend. Hij bleef het standpunt van de *Bundesbank* verdedigen. Met de val van de Muur begon ook Kohl zijn positie aan te passen. Hij constateerde dat de Duitse hereniging alleen acceptabel zou zijn bij een onherroepelijke binding van de Bondsrepubliek aan haar Europese partners.

Mevrouw Van Esch stelt dat uit een analyse van de preferenties van zeven centrale besluitvormers (Brandt, Schiller, Pompidou, Giscard d'Estaing, Kohl, Pöhl en Mitterrand) een aantal conclusies te destilleren valt, namelijk dat de door haar ontwikkelde theorie van *statelijke cognitieve benadering* een goede verklaring biedt voor deze processen, dat de preferenties van de centrale besluitvormers over de tijd gezien opmerkelijk stabiel blijven, dat besluitvormers met sterke overtuigingen vaak weinig toegeeflijk zijn bij anders getinte voorstellen en dat er eigenlijk weinig tot géén pogingen zijn ondernomen om op basis van informatie de partijen in andere landen tot aanpassing van hun standpunt te brengen. Als er een standpunt werd aangepast, dan gebeurde dat op basis van *nationale* voorkeursveranderingen en die was weer afhankelijk van *nationale* gebeurtenissen.

Het is een goede zaak dat mevrouw Van Esch in een doorwrochte dissertatie (omvang 423 pagina's, met

een omvangrijke literatuurlijst) deze processen verkend heeft en getracht heeft de daaraan ten grondslag liggende sleutelementen boven tafel te krijgen. Het levert veel leerzaam materiaal op, over personen, instituties en opvattingen, over de hardnekkigheid waarmee aan die opvattingen wordt vastgehouden en over de betekenis van factoren om daar alsnog verandering in aan te brengen.

Dat neemt niet weg dat ik een aantal wezenlijke overwegingen miste. Het rapport van de commissie-Werner kan gezien worden als de culminatie van het sterk toegenomen Europese zelfvertrouwen. Vanaf 1958 was de EEG in veel opzichten een succes gebleken; dank zij de stelselmatige verlaging van tarieven was de onderlinge handel sterk gestegen, en dat smaakte naar meer. Daarbij kwam dat de afspraken van Bretton Woods steeds meer onder druk kwamen te staan, en dat Frankrijk daarin een kans zag ook hier afstand te nemen van de hegemoniale positie van de Verenigde Staten. Terwijl de roep om een monetaire unie sterker werd, namen de kansen daarop echter juist af. Dat kwam doordat al eind jaren '60 de inflatie was gaan oplopen, en doordat de inflatiecijfers binnen de EEG steeds sterker begonnen te divergeren. Dat versterkte het verzet van de Bundesbank en Duitse politici tegen

een monetaire unie. De ervaringen in de jaren '70, na de ineenstorting van Bretton Woods, hebben de Duitsers volledig gelijk gegeven. Alle pogingen tot minimale vormen van monetaire afstemming te komen, werden in die jaren weggevaagd door de dramatische inflatiecijfers en het onvermogen van veel EEG-landen om de inflatie weer onder controle te krijgen.

Pas eind jaren '70 gelukte het Schmidt en Giscard d'Estaing het EMS te vormen. Karakteristiek voor het EMS was de volstrekt dominante positie van Duitsland en de Bundesbank. De behoefte in Frankrijk de inflatie terug te brengen, moet wel bijzonder groot geweest zijn dat men er bereid was op deze wijze onder het Duitse juk te zwichten. In de daarop volgende jaren zijn de Fransen in toenemende mate doende geweest aanleidingen te zoeken om de Duitsers te bewegen een nieuwe constellatie, een EMU, al dan niet met een Europese centrale bank, in overweging te nemen. Heel lang heeft de Bundesbank zich hiertegen met succes weten te verzetten. Met de val van de Muur en met de wens tot hereniging van beide Duitslanden kreeg Frankrijk eindelijk de troefkaart in handen om de heerschappij van de Bundesbank te breken. Kohl besefte terdege dat hij daarmee een hoge

prijs moest betalen voor de Duitse hereniging, maar hij vond het die prijs waard. Daarnaast had het succes van het EMS voor een min of meer stabiel en laag inflatiepatroon in de EU-lidstaten gezorgd, waardoor de totstandkoming van de EMU ook veel gemakkelijker zou kunnen verlopen.

Mijn conclusie zou dan ook zijn dat niet zozeer Kohl en Mitterrand, maar veeleer Schmidt en Giscard d'Estaing de grondleggers zijn van de EMU. Zij creëerden een systeem dat de inflatiecijfers bij de aangesloten landen sterk terugbracht en de verschillen aanzienlijk deed verkleinen. Het was uiteindelijk in 1990 de mogelijkheid tot en de wens naar de Duitse hereniging die de stoot gaven om deze gunstige condities te benutten voor de totstandkoming van de Economische en Monetaire Unie. Met wat minder psychologie en meer aandacht voor feitelijke economische verhoudingen en processen zou dit proefschrift naar mijn mening nog aan waarde gewonnen hebben.

Kees van Paridon

Prof.dr C.W.A.M. van Paridon is hoogleraar economie in de opleiding bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Topambtenaar in oorlogstijd

Meindert Fennema & John Rhijnsburger:
Dr. Hans Max Hirschfeld: Man van het grote geld.

Amsterdam: Bert Bakker, 2007; 413 blz.;
39,95 euro; ISBN: 978-90-351-3139-2

Hans Max Hirschfeld (1899-1961) is een allesbehalve stereotiep onderwerp voor een politieke biografie; geen kleurrijk politicus, maar een wat fletse ambtenaar, die niettemin een belangrijke rol speelde in de politieke ontwikkelingen van zijn tijd.

Na een functie bij de Javasche Bank, de centrale bank van Nederlands-Indië, werd de econoom Hirschfeld in

de jaren dertig topambtenaar op het ministerie van Economische Zaken, waar hij handelsbesprekingen met Duitsland voerde. Als de regering aan het begin van de Tweede Wereldoorlog naar Londen vlucht, blijven Hirschfeld en de andere secretarissen-generaal in Den Haag achter, om het bestuursapparaat draaiende te houden. Dit was schipperen, aangezien hij

daarmee vaak ook het belang van de bezetter diende. Hirschfeld en zijn collega's opereerden naar eigen inzicht en zonder noemenswaardig contact met de regering in ballingschap.

Hirschfeld ontpopte zich als een technocratisch bestuurder en hield vooral het Nederlands (economisch) belang voor ogen. Zo nodig deed hij hiervoor concessies aan de Duitse bezetter. Dit maakte hem omstreeden, zeker net na de oorlog, toen 'goed' en 'fout' nog strikt gescheiden waren. Vuile handen maken paste niet in het ideaalbeeld en 'burgemeester in oorlogstijd' gold toen nog als een scheldwoord. Hirschfeld was er echter van overtuigd dat hij juist in die rol het Nederlands belang het beste kon dienen.

Veelzeggend was Hirschfelds zakelijke opstelling toen een aantal Limburgse mijndirecteuren door de Duitsers ter dood was veroordeeld omdat ze hadden geweigerd de namenlijsten van stakende mijnwerkers aan de bezetter te geven. Hirschfeld zou toen tegen SS-hoofd Rauter gezegd hebben: 'Wat wilt u: lijken of kolen?' De levens van de directeuren bleven gespaard en de mijnindustrie draaide door, in het economisch

belang van zowel Nederland als de bezetter.

Na de oorlog werd Hirschfeld eerherstel verleend en onderhandelde hij met de Verenigde Staten over de Marshallhulp. Hierbij leverde hij een bijdrage aan de prille Europese economische samenwerking en ook aan de samenwerking in Benelux-verband, waar toen nog veel van verwacht werd. Als Hoge Vertegenwoordiger (feitelijk: ambassadeur) van het Koninkrijk der Nederlanden in het kader van de net opgerichte Nederlands-Indonesische Unie in Jakarta zorgde hij ten slotte voor de financiële afwikkeling van de Indonesische onafhankelijkheid.

Fennema en Rhijnsburger bieden met dit boek een interessant overzicht van het economisch beleid en de internationale handelsbetrekkingen tussen 1930 en 1960. Vandaag de dag is nauwelijks meer voor te stellen hoe internationale handel toen werd gereguleerd. Zo moesten begin jaren dertig Duitse kopers van Nederlandse producten hiervoor geld op een aparte rekening storten, die door Nederland vervolgens slechts weer gebruikt kon worden om Duitse producten te kopen.

Hoewel de beschreven ontwikkelingen interessant genoeg zijn om de aandacht ruim driehonderd pagina's vast te houden, komt de persoon Hirschfeld niet echt tot leven. De vraag is of we dit de biografen mogen verwijten. Zij vragen zich zelf aan het eind van hun biografie hardop af of in het vernietigde persoonlijke archief van Hirschfeld veel persoonlijks te vinden zou zijn geweest. Hirschfeld had zijn privé-leven ondergeschikt gemaakt aan het Nederlands belang. Het blijft opmerkelijk dat juist deze kleurloze ambtenaar als een soort *Forrest Gump* opdook bij alle belangrijke politieke gebeurtenissen van zijn tijd en hierop ook nog eens een belangrijk stempel wist te drukken. Deze biografie roept hiermee ook de nog altijd actuele vraag op hoever de macht van een ambtenaar kan en mag reiken. De ambtenaar krijgt zoveel ruimte als de politiek hem geeft. En dat was veel in Hirschfelds geval.

Joep Boerboom

Drs J. Boerboom, econoom, was werkzaam bij de Europese Commissie en het Europees Parlement te Brussel. Thans werkt hij bij de provincie Utrecht.

Kinderrechten bijna universeel

A. Alen e.a. (red.):

The UN Children's Rights Convention: theory meets practice. Proceedings of the International Interdisciplinary Conference on Children's Rights, 18-19 May 2006, Ghent Belgium.

Antwerpen/Oxford: Intersentia, 2007; 658 blz.; 110,- euro; ISBN: 978-90-5095-640-6

'By the present Declaration of the Rights of the Child [...] men and

women of all nations, recognize that mankind owes to the Child the best that it has to give, declare and accept it as their duty that, beyond and above all considerations of race, nationality or creed [...]'. Deze openingstekst van de 'Geneva Declaration', de oerbron van de uiteindelijke *United Nations Convention of the Rights of the Child* (CRC) uit 1989, is nog steeds het devies voor kinderrechtenactivisten over de gehele wereld. De CRC vormde een hoogtepunt in de strijd

voor de rechten van het kind en werd het meest en snelst geratificeerde humanitaire verdrag ter wereld. Een titel waarvan de conventie vandaag de dag nog steeds de trotse houder is. Met uitzondering van *Somalië* en de *Verenigde Staten* is het verdrag thans universeel geratificeerd.

Dit devies resoneert ook in alle 658 pagina's van *The UN Children's Rights Convention: theory meets practice*. De bundel is een weergave van de lezingen en *workshops* gehouden

tijdens de *International Interdisciplinary Conference on Children's Rights*, in het Belgische Gent in 2006. De conferentie was een initiatief van het *IAP (Interuniversity Attraction Poles) Research Network on children's rights*. Gedurende twee dagen werden door deskundigen afkomstig uit 60 landen in totaal 70 papers gepresenteerd in vijftien *workshops*, met totaal ruim 180 deelnemers. Het doel van de conferentie was te evalueren hoe de CRC de rechten van het kind heeft bevorderd en welke uitdagingen er nog steeds liggen in de praktische verwezenlijking van de theorie van de Conventie.

De grote kracht en meerwaarde van de bundel vormt de grootschaligheid. De omvangrijke groep juristen, wetenschapslieden, activisten en veldwerkers die bij elkaar is gekomen, levert een inspirerende schat aan kennis en ervaring, die de bevordering van de rechten van het kind alleen maar ten goede kan komen. Elke kwaliteit kent echter haar valkuil. Voor de bundel zijn 35 papers geselecteerd, die zijn ondergebracht in negen thema's. Een logische verdeling van de artikelen over de thema's ontbreekt helaas, evenals een verantwoording van de selectie. Zo krijgt het thema 'Implementation of the CRC from an NGO perspective' slechts een pagina of veertien, verdeeld over twee artikelen, terwijl het thema 'Children's rights and family rights' met zes artikelen en 120 bladzijden wordt beloond. Daarnaast leert een bezoekje aan de *website* van de conferentie² dat er nog meer thema's waren tijdens de conferentie, die de bundel in het geheel niet gehaald hebben, zoals het interessante thema 'Children and Armed Conflict'. Nu zijn redacteurs natuurlijk vrij in de samenstelling, maar bevorderlijk voor de samenhang van de bundel, bijna altijd een problematisch gegeven, is het niet.

Een keuze voor een evenwichtige verdeling, waarvan tijdens de conferentie wel degelijk sprake was, zou een bundel met een dergelijke omvang zeker ten goede zijn gekomen.

Een interdisciplinaire benadering zou voor de samenhang tussen de artikelen van de bundel hebben kunnen zorgen. Hoewel het interdisciplinaire forum tijdens de conferentie hoogstwaarschijnlijk tot interessante discussies heeft geleid, is dit in de bundel niet terug te vinden. Er is geen concluderend hoofdstuk en nergens verwijzen de auteurs naar elkaar of behandelen ze elkaars benadering, om zo boven de specialistische papers uit te stijgen naar een mogelijk antwoord op het algemene vraagstuk van de praktische toepasbaarheid van de CRC.

Dit is jammer, te meer daar de auteurs elk afzonderlijk wél tot overeenkomstige antwoorden komen. Dat komt in de eerste twee artikelen van de bundel het sterkst naar voren. Zo concludeert kinderrechten-specialist Linda Hammad in haar *case study* over Jordanië: 'Without acknowledging the social settings and realities in which rights as principles can be transformed into rights in practice the concept of rights will remain a term widely used and debated in the meeting rooms of professionals and less understood by adults and children themselves.' Sociale context is dus van groot belang. In zijn onderzoek naar de toepasbaarheid van de CRC in de Afrikaanse context concludeert hoogleraar in de rechten Raoul Kienge-Kienge Intudi een tweede belangrijk punt, namelijk: 'It seems necessary to define the child differently from the definition given in the CRC.' Het begrip 'kind' in de Afrikaanse realiteit kan zeer verschillen van de definitie van de CRC, waar in principe alle personen onder de 18 jaar onder vallen. De praktische toepasbaarheid van het

verdrag wordt door de verschillen in sociale, culturele of politieke context en het begrip 'kind' bemoeilijkt. In verscheidene artikelen wordt hier op diverse manieren op voortgeborduurd.

Als ik de vergelijking tussen de disciplines van kindergeneeskunde en kinderrechten die hoogleraar in de mensenrechten en hoofd van de Vlaamse afdeling van *Amnesty International*, Eva Brems, in het voorwoord van de bundel maakt, zelf ook mag hanteren, zou ik zeggen dat het team van experts veel werk heeft verzet en een overvloed aan symptomen heeft onderzocht en benoemd, maar dat het stellen van een diagnose voor de verscheidenheid aan klachten vooralsnog niet is gelukt. Een diagnose die de experts voor zichzelf wel hebben herkend, maar door het uitblijven van de interdisciplinaire benadering niet gezamenlijk hebben erkend, namelijk de situatie-afhankelijkheid van context en de verschillen in de opvatting over wat een kind is.

Noten

- 1 Geneva Declaration of the Rights of the Child, 26 september 1924, Volkenbond.
- 2 www.law.ugent.be/pub/iuap/c_about.html (geraadpleegd op 23 oktober 2007).

Pollien van Keulen

Pollien van Keulen studeert geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Zij schrijft haar masterscriptie over wetgeving met betrekking tot kindsoldaten en casuïstiek.